

Darwinisteja, freudilaisia vai konstruktionisteja?

■ Janne Kivivuori ja Petteri Pietikäinen

Pyrimme tässä katsauksessa kuvaamaan yhteiskuntatieteiden yliopisto-opiskelijoiden ihmiskuvaa, erityisesti sitä, missä määrin freudilaisuus, darwinismi ja episteeminen konstruktionismi saavat kannatusta ihmiskuvan aineksina. Näiden suuntausten asemaa voidaan kuvata aate- ja oppihistorian näkökulmasta, dynaamisena historiallisena kehityksenä. Halusimme täydentää aatehistorian näkökulmaa kokeilemalla, antaisiko yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa tehtävä kysely lisäarvoa ihmiskuvan tutkimukseen. Ovatko aatehistoriassamme erottuvat ihmiskuvat tutkittavissa ruohonjuuritasolla ja ikään kuin still-kuvana, jossa ihmiskuvien kamppailu ja seuraanto on jähmettynyt poikkileikkauksikyselyn paljastamaksi asetelmaksi? Kuvaamme tarkasteltuja aatesuuntauksia esittäen kunkin kohdalla tietoja siitä, kuinka laajan kannatuksen suuntaus saa opiskelijoiden parissa.

Viimeaikaisissa yhteiskuntatieteitä koskevissa keskusteluissa voidaan nähdä kamppailua erilaisten ihmiskuvien välillä. Konstruktionistiset suuntaukset ovat katsoneet tai oletaneet, että ihminen on syntyessään tyhjä taulu, johon kulttuuriset normit piirtävät sisällön oppimisen kautta. Evoluutioteoriaa hyödyntävät tutkijat ovat arvostelleet tätä näkemystä ja katsoneet, että ihminen on emotionaalisesti ja kognitiivisesti myötäsyttyisesti ”esijäsentynyt” niin, että hänen on helpompi oppia yhtä kuin toista (Pinker 1997; 2003; Segerstråle 2001). Evoluutioteoriaan nojaava ihmistutkimus puhuu luonnonvalinnan tuottamista sopeutumista, joita ovat muun muassa universaalit moraalitunteet (altruismi, häpeä, katumus, kateus jne.). Konstruktionismi reagoi kielteisesti tähän vallitsevaan sosiaalitieteiden paradigmaa haastavaan ajattelutapaan niin kirjallisen polemiikin kuin epävi-

rallisen sosiaalisen torjunnankin tasolla (Kivivuori 2003 ja 2007). Viime aikoina toisaalta myös kreationismi eli luomisoppi on palannut haastamaan darwinismia tieteen ja yliopistopetuksen sisällä (Puolimatka 2008).

Samankaltainen debatti on ollut käynnissä myös freudilaisuuden tieteellisestä merkityksestä. 1980-luvulta alkaen ja etenkin 1990-luvulla freudilaisuus vaikutti voimakkaana virtauksena suomalaisessa historia- ja yhteiskuntatutkimuksessa (Kivivuori 1999b). Kansainvälisesti freudilaisuuden kritiikki ja eräänlainen ”alasajo” oli käynnistynyt 1970-luvulla. Suomessa alkoi 1990-luvulla psykokulttuurin tutkimus, joka kuvasi ja selitti freudilaisuuden valumista tavallisten ihmisten arkeen ja ajatteluun.

Nämä keskustelut on käyty tutkijoiden keskinäisissä väittelyissä. Tiedetään melko hyvin, mitkä suuntaukset esiintyvät haastajina (evoluutioteoreettinen ihmistutkimus) ja mitkä hegemoniset suuntaukset (konstruktionismi, freudilaisuus) ovat joutuneet vastaamaan kritiikkeihin tai yrittäneet vaieta kritiikin pois. Tällaisessa tilannekuvassa voi unohtua kysymys, mikä suuntaus itse asiassa on hegemoninen, ja onko esimerkiksi evoluutioteoreettinen ihmiskuva niin epäsuosittu kuin sen vastustuksesta tutkijoiden parissa voisi päätellä. Lisäksi on mahdollista, että tutkijoiden kiistojen tutkimuksesta (esim. Segerstråle 2001; Kivivuori 2007) ei voida tehdä johtopäätöksiä muiden ryhmien, kuten opiskelijoiden, ihmiskuvan koostumuksesta.

Ihmiskuva ja sen tutkimus

Ihmiskuva on tyypillisesti kyseenalaistamaton oletus, joka perustuu ihmisen opittuihin tulkintoihin persoonallisuuden kehityksestä, tähän kehitykseen vaikuttaneista tekijöistä, psyykkis-

ten tilojen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen suhteesta sekä yleisiin käsityksiin ihmisestä fysiologisena, psykologisena ja sosiaalisena eläimenä/lajina. Ihmiset tulkitsevat itseään ja muita, ja heidän sosiaalisessa ympäristössään vaikuttavat aatteet, uskomukset ja arvot vaikuttavat näihin tulkintoihin. Kun ihmistä tutkivissa tieteenaloissa tapahtuu muutoksia, nämä muutokset voivat vaikuttaa ihmisten käsityksiin itsestään ja muista. Ihmiskuva muuttuu, kun ihmiset luokittelevat itsensä ja ajattelevat itseään uudella tavalla.

Suomessa psykologi Jorma Hietamäki on vastikään kartoittanut yliopisto-opettajien maailmankuvaa. 272 opettajaa vastasivat Hietamäen kyselyyn, jolla hän pyrki selvittämään yliopistolaisten käsityksiä mm. evoluutiosta, uskonnosta ja moraalien perustasta. Kysely osoitti, että Jumalaan tai ”korkeampaan voimaan” uskoi yli kolmannes vastaajista ja että ”darwinistiseen evoluutioteoriaan yliopistoihmisistä ilmaisi uskovansa melko varauksetta 81,3 %, kun taas epäilijöitä löytyi 6,3 %” (Hietamäki 2007, 29). Yliopistopettajat ovat tämän suppeahkon kyselyn perusteella paljon selvemmin darwinilaisen evoluution ja ateismin/agnostismin kannattajia kuin väestö keskimäärin. Sekä viimeisimmän suomalaisen tiedebarometrin (2007) että *Science*-lehden julkaiseman Eurobarometrin (2006) tulosten mukaan darwinilaiseen evoluutioon uskoi vain 66 % suomalaisista, mikä poikkeaa huomattavasti muiden pohjoismaalaisten evoluutiokäsityksistä (esim. Tanskassa ja Ruotsissa evoluutioteorian kannattajia oli yli 80 % vastanneista) (Kiljunen ja Riikonen 2007, s. 25). Suomalaiset ovat myös uskonnollisempia kuin muiden Pohjoismaiden asukkaat.

Pyrimme tässä katsauksessa selvittämään, missä määrin freudilaisuus, darwinismi ja episteeminen konstruktionismi saavat kannatusta opiskelijoiden ihmiskuvan aineksina. Täydennämme aatehistorian dynaamista näkökulmaa kokeilemalla, antaisiko yhteiskuntatieteen opiskelijoiden parissa kerätty kyselyaineisto lisäarvoa ihmiskuvan tutkimukseen. Kuvaamme seuraavaksi tarkasteltuja aatesuuntauksia esittäen

kunkin kohdalla tietoja siitä, kuinka laajan kannatuksen suuntaus sai näytteemme opiskelijoiden parissa.¹

Freudilaisuus ja darwinismi ovat enemmän kuin teorioita ihmismielen toiminnasta ja lajin kehityksestä – ne ovat länsimaiseen ihmiskuvaan voimakkaasti vaikuttaneita aatehistoriallisia suuntauksia ja tutkimusparadigmoja. Viime vuosisadan aikana kumpikin niistä koki tieteellisenä oppina nousuja ja laskuja, mutta ei samanaikaisesti. Konstruktionismi puolestaan nousi ”vasta” 1960-luvulla, mutta sen keskeinen ajatus tiedon ja ihmislunnon sosiaalisesta rakentumisesta on näkyvissä marxilaisuudessa ja 1900-luvun ympäristödeterministisessä ihmiskuvassa.

Darwinismi

Darwinismin lasku ja nousu

Darwinin teoria oli ajautunut epäsuosiioon 1900-luvun alkupuolella, jolloin lamarckilainen evoluutioteoria eri variaatioineen ja toisaalta syntyvässä oleva mendeliläinen perinnöllisyystiede haastoivat menestyksekkäästi luonnonvalintateorian, Darwinin opin kivijalan. Lamarckilaisuus selitti lajien muutokset hankittujen ominaisuuksien periytymisellä, varhainen genetiikka puolestaan äkillisillä mutaatioilla. Molemmat teorit olivat tiedeyhteisölle vakuuttavampia muutoksen selittäjiä kuin luonnonvalinta, joka vaikutti hitaalla aikavälillä eikä helposti kyennyt selittämään uusien lajien syntymistä (Bowler 1983; 2003).

Genetiikan kehittyminen 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä merkitsi mutaatioteorian muuttumista, kun perinnöllisyystieteilijät huomasivat mutaatioiden aiheuttamien perinnöllisten muutosten vähäisyyden. Mutaatiot eivät olleetkaan niin radikaaleja muutostekijöitä kun oli aluksi luultu, ja uusi ”maltillisempi” näkemys geneettisten muutosten nopeudesta sopi hyvin yhteen luonnonvalintateorian kanssa. Darwinismi teki vahvan paluun maailmansotien välillä, jolloin pääasiassa englantilaisten ja yhdysvalta-

1 Ks. kirjallisuusluettelon jälkeen esitetty aineistokuvaus.

laisten tutkijoiden toimesta kehitettiin genetiikan ja Darwinin evoluutioteorian synteesi, uusdarwinismi (Bowler 2003). Biologisissa tieteissä ei darwinismia tämän jälkeen enää juurikaan kyseenalaistettu. DNA:n löytämisestä vuonna 1953 alkanut molekyyli-genetiikan kehitys, etologian nousu darwinilaisena tieteenalana ja 1960-luvulla kehittynyt sosiaalisten eläinten ja altruismin tutkimus loivat teoreettisen perustan 1970-luvun uudelle synteesille, sosiobiologialle. Robert Triversin, Edward O. Wilsonin, Richard Dawkinsin ja muiden darwinistien ajatukset sosiaalisista eläimistä, ihminen mukaan lukien, nostivat kuitenkin suuren akateemisen kohun, koska darwinismi ja sosiaalitieteet olivat 1970-luvulle tullessa etääntyneet toisistaan. Väite, että ihminen on – myös käyttäytymisen ja mielen rakenteen puolesta – biologisen luonnonvalinnan tuote, oli nyt radikaali ja monia sosiaalitieteilijöitä kuohuttava väite (Segerstråle 2001).

Darwinin vaikutus ei 1800-luvun lopulla suinkaan rajoittunut biologiaan. Uusi ihmistiede, psykologia, sai paljon vaikutteita evoluutioteoriasta, samoin antropologia ja sosiologia (Richards 1987, Degler 1991). Suomalaisen Edvard Westermarckin darwinilainen sosiologia on hyvä esimerkki evoluutioteorian varhaisesta vaikutuksesta sosiaalitieteisiin. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, jolloin luotiin genetiikan ja evoluutioteorian synteesiä, alkoi darwinismi ajautua marginaaliin sosiaalitieteissä, samalla kun Franz Boasin ja hänen oppilaidensa (Edward Sapir, Margaret Mead, Ruth Benedict jne.) kehittämä kulttuuriantropologia toi ”kulttuurin” käsitteen ihmistutkimuksen keskiöön. Vallitsevaksi paradigmaksi nousi ympäristön, kasvatuksen, kulttuurin, yhteiskunnallisten rakenteiden ja sittemmin erityisesti kielen merkitystä korostava tulkintamalli. Sen kannattajat vieroksuivat sosiaalisen käyttäytymisen biologisia selityksiä ja olivat taipuvaisia näkemään ihmismielen kaikesta evolutiivisesta irrallisena tyhjänä tauluna ja oppimiskoneena (Degler 1991).

Sosiaalitieteiden käänne kohti ympäristödeterminismiiä tapahtui useamman tekijän vaikutuksesta. Marxilaisuus alkoi näkyä eurooppalaisessa sosiaalitieteessä ensimmäisen maailmansodan

jälkeen, ja samaan aikaan alkoi Yhdysvalloissa nousta edellä mainitun kulttuuriantropologisen ihmiskäsityksen lisäksi ympäristödeterministinen behaviorismi, jonka vaikutus ylsi psykologias- ta kasvatustieteisiin ja laajemmin koko älylliseen kulttuuriin ja sen myötä ihmiskuvaan. Historistinen ja partikularistinen tulkintamalli levisi laajalti sosiaalitieteisiin evolutionistisen ja universalistisen tulkintaperinteen jäädessä syrjään. Samalla monia sosiaalitieteilijöitä innosti antirasistinen tasa-arvoisuuden ihanne, jonka he asettivat vastakkain hierarkisoivalle rotuluokittelulle, rotuhygieniselle sosiaalipolitiikalle ja kapitalistiselle kilpailuideologialle, se kun haki oikeutusta vahvimman oikeudelle darwinistisesta olemassaolon kamppailusta (Barkan 1992). Darwinismi kärsi moraalista vajeesta, joka huipentui natsi-Saksan kvasibiologiseen herrakansaideologiaan.

Sosiaalitieteissä darwinismi säilyi marginaalisoituna oppina aina 1990-luvulle, jolloin sosiobiologia ja uudempi evoluutiopsykologia alkoivat elvyttää evoluutiotutkimusta yhteiskuntatieteiden laitoksilla, erityisesti angloamerikkalaisessa maailmassa. 2000-luvun aikana evoluutiotutkimus on ollut voimakkaassa myötätuulessa, ja jopa Suomessa on noussut haastajia marxilaisten, konstruktionistien ja postmodernistien hegemonialle (ks. erityisesti Sarmaja 1996; 2002; 2003; 2006).

Darwinismin kannatus opiskelijoiden parissa

Entä opiskelijat? Nykyiset yhteiskuntatieteiden yliopisto-opiskelijat hyväksyvät varsin laajasti Darwinin evoluutioteorian. Noin 85–88 prosenttia yhteiskuntatieteiden opiskelijoista pitää Darwinin käsitystä lajimme kehityksestä totena.

Taulukon 1 tietoja arvioitaessa on syytä muistaa, että prosentit on laskettu kysymykseen vastanneista. Varsinkin osiossa ”nykyihmiset ovat kehittyneet aiemmin eläneistä eläinlajeista” kokonaan puuttuvien vastausten määrä oli suurrehko. Jos puuttuva vastaus arvioidaan epäilyksi tai epäröinniksi ja prosenttiosuudet lasketaan kaikista lomakkeen jättäneistä, 85 prosenttia opiskelijoista hyväksyi kyseisen väitteen todeksi.

Kyselyssä oli mukana osio, jossa esitettiin ns. älykäs suunnittelu -teorian (kreationismin)

Taulukko 1. Darwinistisen ihmiskuvan kannatusta mittaavien osioiden hyväksyntä yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa 2007–08. Täysin tai jokseenkin samaa mieltä olevia, % (N 665).

	Yht.	Miehet	Naiset
Nykyihmiset ovat kehittyneet aiemmin eläneistä eläinlajeista	88	91	87
Ihminen on niin monimutkainen, että jonkun älykkään tahon on täyty- nyt suunnitella hänet ¹	18	14	20
Ihmismielen perustavat ominaisuudet ovat syntyneet evoluutiossa kymmenien tuhansien vuosien aikana	87	86	87
Kuten Darwin osoitti, ihminen on lajina syntynyt evoluutiossa kymme- nen tuhansien vuosien aikana	86	87	85
Kaikkiilla maailmassa ihmisten kokemat perustunteet (esim. ilo, suru, häpeä, viha, sääli) ovat samat	86	82	88
Perustunteita vastaavat kasvojen ilmeet ovat kaikkiilla maailmassa samat	51	54	46
Eri historiallisina aikakausina ihmisten väliset perustunteet ovat olleet aivan erilaisia kuin nykyään ^a	17	22	16
Syntyessään ihminen on tyhjä taulu, johon vasta kasvatus ja elämäkokemukset antavat sisältöä ^a	38	43	37
Ihmisen toiveet ja tunteet ovat kasvatuksessa opittuja sosiaalisia konstruktioita ^a	56	57	56
Useimmat ihmiset rakastuvat vastakkaiseen sukupuoleen, koska heterous esitetään kulttuurissamme ”luonnollisena” vaihtoehtona ^a	41	32	44

1) Mitatun ihmiskuvan hyväksynnän kannalta käännteiseksi tulkittu osio.

mukainen väite ihmisen ”suunnittelusta”. Peräti 18 prosenttia yhteiskuntatieteiden opiskelijoista ilmoitti olevansa täysin tai jokseenkin samaa mieltä ajatuksen kanssa. Näytteen naiset olivat miehiä hieman useammin samaa mieltä kreationismin kanssa.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että noin kuudesosa yhteiskuntatieteiden opiskelijoista epäilee Darwinin evoluutioteorian totuudenmukaisuutta. Osuus on mielestämme melko suuri, ja houkuttelee olettamaan, että kreationismilla voi olla jonkinasteinen sillanpääasema yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa.

Taulukon 1 neljä ensimmäistä väittämää kuvasivat yleisesti darwinismin kannatusta. Viidennestä osiosta alkaen osioilla haluttiin mitata sellaisen ihmiskuvan kannatusta, jossa Darwinin evoluutioteoria ulottuu ihmismielen toiminnan alueelle. Kyse oli toisin sanoen evoluutiopsykologisen ihmiskuvan kannatuksen mittaamisesta; mitattavan dimension kääntöpuoli oli vastaavasti konstruktionismi, jonka mukaan ihmisellä ei ole merkittäviä esijäsentyneitä alttiuksia.

Väittämälle, jonka mukaan kaikkien ihmisten perustunteet ovat samat, löytyi varsin kor-

kea kannatus. Vastaavasti valtaosa opiskelijoista torjui relativistisen väitteen, jonka mukaan eri historiallisina aikoina eläneiden ihmisten perustunteet olisivat olleet aivan erilaisia kuin nykyään. Opiskelijat ovat universalisteja, eivät relativisteja. Onkin todennäköistä, että opiskelijoita miellyttää evoluutiopsykologialle ominainen ihmislajin yhteyden korostus sekä se, että suuntaus korostaa tunteiden asemaa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Evoluutioteoreettisen ihmiskuvan kannatus heijastanee aikaisempia sukupolvia enemmän maailmaa ja eri kulttuureja nähneiden opiskelijoiden omia kokemuksia ihmisten permimäisestä samankaltaisuudesta.

Noin kuudennes katsoi, että eri historiallisina aikakausina ihmisten perustunteet ovat olleet nykyisestä aivan poikkeavat. Muut sosiaalisen konstruktionismin kannatusta mittaavat osiot saavat jonkin verran korkeampia hyväksymisprosentteja. Vastaajista 38 prosenttia hyväksyi konstruktionismille tyypillisen *tabula rasa* -oletuksen eli ajatuksen, että ihminen on syntyessään ”tyhjä taulu” (kriittisimmin tähän oletukseen suhtautuivat sosiologian pääaineopiskelijat). *Tabula rasa* -oletuksen kannatusta voi

pitää yllättävänkin pienenä ja viitteenä siitä, että konstruktionismin asema ei ole niin vahva kuin joskus oletetaan. Tosin on muistettava, että opiskelijoiden ja tutkijoiden kannat voivat erota toisistaan. Taulukon 1 viimeinen osio osoittaa, että noin 40 prosenttia opiskelijoista katsoo heteroseksuaalisen suuntautumisen johtuvan kulttuurisen koodin seuraamisesta; ”luonnollisuus” on lainausmerkeissä. Tämän konstruktionistisen väitteen hyväksymisen aste on merkittävä. Se, että naisten parissa väitteen kannatus oli korkea, voi johtua ”heteronormatiivisuutta” arvostelevan naistutkimuksen vaikutuksesta, mutta myös naisten seksuaalisuuden rajojen ”liikkuvuudesta”: nuorilla naisilla on miehiä enemmän biseksuaalisia kokemuksia (Kontula 2008, s. 159–164).

Freudilaisuus

Freudilaisuuden nousu ja lasku

Samaan aikaan kun darwinismi oli lievässä tieteellisessä paitsiossa 1900-luvun alussa, alkoi Sigmund Freudin psykoanalyttinen teoria tiedostamattomasta saada jalansijaa psykiatriassa, psykologiassa ja yleisenä älymystön oppina. Suomalainen filosofi Erik Ahlman saattoi todeta vuonna 1924 kuinka psykoanalyysi ”on päässyt laajalle leviämään sekä teoriana että käytännöllisenä terapiana suuriin sivistysmaihin [...] ja selviä merkkejä on jo havaittavissa psykoanalyttisen katsantotavan vaikutuksesta muihin tieteen aloihin” (Ahlman 1924, s. 297). Ensimmäisen maailmansodan sotaneurooseja oli yritetty hoitaa osin psykoanalyttisillä menetelmillä, ja sodan jälkeen lääkärikunta ei enää vieroksunut yhtä vahvasti psykoanalyysin ”panseksualismia”, spekulatioita psykyen toiminnasta tai lapsuuden kokemuksiin keskittyvää puhehoitoa. Samalla psykoanalyysi nousi marxilaisuuden ohella keskeiseksi maalliseksi uskomusjärjestelmäksi, joka tarjosi kokonaisselityksen psyykkisistä kehitysvaiheista sekä kulttuurievoluution ja psyykkisen dynamiikan kaksoissidoksesta (Pietikäinen 2007). Tässä suhteessa se oli yhtä kattava oppi ihmisluonnosta kuin darwinismi, joka selitti lajien polveutumisen, mukaan lukien ihminen ja ihmismieli. Freud oli saanut vaikut-

teita Darwinilta, mutta hän ja hänen lähimmät seuraajansa eivät kuitenkaan seuranneet biologisten tieteiden kehitystä vaan loivat oman hermeettisen opin, joka tuli varsin immuuniksi tieteellisille vaikutteille (Pietikäinen 1998; 2003; 2006).

Freudilaisuus tarjosi ”dynaamisen”, konfliktiteja, alkuvoimaisia viettejä ja torjuttuja motiiveja sisältävän ihmiskuvan. Tämä kuva vetosi moniin koulutetun keskiluokan jäseniin: yhteiskuntaluokkien välisen konfliktin lisäksi (tai sen tilalla) oli perheen sisäisiä konflikteja ja – mikä kiehtovinta – konflikti omassa itsessä, tietoisuuden ja tiedostamattoman välillä. 1900-luvun suuret sodat lisäsivät psykoanalyysin kannatusta, ja toisen maailmansodan jälkeen psykoanalyysista tuli myös yhdysvaltalaisen psykiatrian lempilapsi. Tätä freudilaisen liikkeen kulta-aikaa yhdysvaltalaisessa lääketieteessä kesti 1970-luvulle asti, jolloin biologisen psykiatrian nousu ja toisaalta psykoanalyttisen hoidon heikot terapeuttiset tulokset ajoivat psykoanalyysin marginaaliin. Psykoanalyysi menetti näin otteensa lääketieteestä, ainoastaan yhteiskuntatieteiden ulkopuolella olevasta tieteenalasta, jonka teorioihin ja menetelmiin se oli kyennyt vaikuttamaan. Evoluutioteoreettiseen tutkimukseen psykoanalyysi ei ollut jättänyt jälkiä, ja evoluutiopsykologian nousu 1980-luvun lopulta alkaen on lähinnä heikentänyt entisestään psykoanalyysin tieteellistä asemaa (Pinker 1997; 2002). Tilanne on tyystin toinen kun siirryimme freudilaisuuden asemaan sosiaalitieteissä.

Freudilaisuus oli saanut jalansijaa sosiaalitieteissä jo maailmansotien välillä, jolloin mm. Karl Mannheim, Harold Lasswell ja ns. Frankfurtin koulukunnan edustajat (Horkheimer, Adorno, Fromm, myöhemmin myös Marcuse) omaksuivat freudilaisia käsityksiä ja liittivät niitä omiin sosiologisiin ja politologisiin teorioihinsa. 1960-luvun radikalismi nosti etualalle psykoanalyttisesti tulkitun seksuaalisen emansipaation ja poliittisen radikalismien yhteyden. 1960-luvulla myös marxilaisuus löi vielä paljon suuremmalla voimalla läpi akateemisissa piireissä, ja Freud jäi Marxin varjoon. Freudilaisuuden uusi tuleminen sosiaalitieteissä ajoittuu 1980- ja

Taulukko 2. Freudilaisen ihmiskuvan kannatus yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa 2007–08. Täysin tai jokseenkin samaa mieltä olevia, % (N 665).

	Yht.	Miehet	Naiset
Lapsuuden ajan kokemukset määräävät ihmisen elämän suunnan	81	81	81
Lapsena poika tuntee seksuaalista halua äitiään kohtaan	17	16	17
Unet kertovat torjutuista toiveista, joita valvetilassa emme myönnä itsellemme	48	34	54
Psykkiset oireet johtuvat tukahdutetuista tarpeista	58	56	58
Käsitlemättömät psyykkiset konfliktit ilmenevät usein ruumiillisina oireina ja sairauksina	79	67	85
Ihminen, joka on kokenut lapsena väkivaltaa, voi kokonaan unohtaa tapahtumat psyykkisen torjunnan johdosta	64	56	74
Aikuisen ihmisen suhde politiikkaan heijastaa lapsuuden aikaista suhdetta äitiin ja isään	11	12	10
Aikuisen ihmisen suhde uskontoon heijastaa lapsuuden aikaista suhdetta äitiin ja isään	17	22	15

1990-luvulle, jolloin marxilaisuuden äkillinen laskusuhdanne antoi tilaa toisaalta kaiken suhteellisuudella leikittävälle postmodernismille ja toisaalta loputtomille freudilais-hermeneuttisille halun, toiveen, perversioiden, trauman (ym.) tulkinnoille.

Suomeen freudilaisuus tuli myöhemmin kuin muihin länsimaihin, ja täällä sen asema on myös säilynyt vahvana pitempään kuin muissa länsimaissa Ranskaa lukuun ottamatta (jossa freudilaisuus niin ikään löi myöhään läpi). 1970–80-lukujen suomalaisessa psykiatriassa freudilaisuudella oli kutakuinkin yhtä hegemoninen asema kuin oli marxilaisuudella sosiaalitieteissä. Suomalaisen lukeneiston harjoittama kulttuuri-kritiikki on ollut 1900-luvun loppupuolelta alkaen osin freudilaisperäistä tai muuten psykodynaamisesti sävytynyttä. Tällaiseen kritiikkiin liittyy ajatus siitä, että kritikoilla on freudilaisuuteen perehtymisen myötä etuoikeutettu pääsy sekä psyykkisen että kulttuurisen pintatodellisuuden taakse, piilossa väijyviin taustavoimiin. Yksilölliset ”psykopatologiat” heijastavat koko yhteiskunnan patologisuutta, jonka voi tulkitta freudilaisesti ladatulla symboliikalla (Kivi-vuori 1996; Pietikäinen 2000). Freudilaisuuden kannattajat korostavat myös oppinsa moraalista merkitystä ihmiskuvalla vihjaamalla, että ilman psykoanalyysia länsimainen ihmiskuva olisi puutteellinen, liian mekanistinen, pinnallinen ja epähuomaani (ks. esim. Johansson 2003, s.

465–66).

Freudilainen ihmiskuva opiskelijoiden parissa

Minkälaisena pysäytyskuvana tämä aatehistoria näkyy nykyopiskelijoiden mielipiteissä? Freudilaisuudella näyttäisi olevan selkeä kannatuspohja yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa (taulukko 2). Useampi kuin neljä viidestä opiskelijasta katsoo lapsuuden kokemusten määräävän elämän suunnan², ja että käsitlemättömät psyykkiset konfliktit ilmenevät usein ruumiillisina oireina. Ylipäätään ajatus dynamisesta tiedostamattomasta, joka torjuu ja tulppaa erilaisia tarpeita, mutta pyrkii silti jollain tavalla pintaan, saa laajahkoa kannatusta. Sen sijaan freudilainen teoria inestisestä himosta saa vain noin kuudenneksen kannatuksen. Objektisuhdeteoriassa usein esitetyt ajatukset politiikan ja uskonnon palautumisesta varhaiseen vuorovaikutukseen saa niin ikään melko alhaisen kannatuksen.

Freudilaisuuden kannatuksessa ilmeni vastaajien keskuudessa suurempia sukupuolten välisiä eroja kuin darwinismissa ja konstruktioismissa. Näytteen naiset hyväksyivät miehiä useammin väitteet, jotka mittaavat uskoa dynaamisen tiedostamattoman olemassaoloon. Torjuttu tiedostamaton ilmenee unissa, oireissa ja

2 Tätä osiota voidaan kritisoida siitä, että se ei kuvaa yksinomaan freudilaisuutta.

muistin toiminnassa. Ajatus, että aikuisen julkinen toiminta ilmentää varhaisia vuorovaikutussuhteita, sai näytteen miehiltä naisia hieman laajemman kannatuksen.

Kaiken kaikkiaan freudilaisuus näyttäisi olevan melko vankalla pohjalla yhteiskuntatieteen opiskelijoiden parissa. On periaatteessa mahdollista, että opiskelijat ovat kriittisempiä freudilaisuutta kohtaan kuin väestö keskimäärin tai samanikäinen väestö keskimäärin. Havainnot antavat osittaista kvantitatiivista tukea psykokulttuuriteesille, joka tähän asti on nojannut kvalitatiiviseen, historialliseen ja teoreettiseen tutkimukseen (Kivivuori 1992, 1996 ja 1999a).

Konstruktionismi

Konstruktionismin nousu ja lumo

Konstruktionismi on eräänlainen sateenvarjotermi, joka kattaa vaihtelevia näkemyksiä siitä, mitä tiedon sosiaalinen rakentuminen tarkoittaa. Sen perustekstinä pidetään Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmanin teosta *The Social Construction of Reality* (1966), jonka keskeisen väitteen mukaan kaikki tieto on sosiaalisten vuorovaikutusten aiheuttamaa ja ylläpitämää. Bergerin ja Luckmannin vaikutus tiedon ja tieteen sosiologiaan on ollut huomattava, mutta minuuden sosiaalista rakentumista olivat ehdottaneet jo paljon aikaisemmin yhdysvaltalaiset William James ja George Herbert Mead, ja Nietzsche oli kyseenalaistanut vakaan minuuden. Marx oli puolestaan esittänyt tuotantosuhteiden muuttavan yhteiskunnan ylärakennetta eli moraalialueita, ideologioita ja arvoja. Marxilaisuudessa ihminen on kauttaaltaan sosiaalisesti rakentunut, ja marxilainen Antonio Gramsci vei maailmansotien välillä tätä ajatusta eteenpäin puhumalla ideologisesta herruudesta ”hegemoniana”. Gramscin mukaan vallitsevan luokan eli porvariston intressejä suojellaan siten, että koko kansa saadaan hyväksymään vallitseva tieto luonnollisena ja itsestään selvänä (Boggs 1999). 1960-luvun alussa tieteenfilosofi Thomas Kuhn antoi vaikutteita myöhemmälle konstruktionismille ja tieteen sosiologialle tunnetulla teoksellaan tieteen paradigmoista, joiden elinkaari on sidoksissa oppialojen sosiaalisiiin ja institu-

tionaalisiin muutoksiin (Kuhn itse tuki tieteen autonomiaa ja uskoi tieteen edistymiseen, toisin kuin relativistiset episteemiset konstruktivistit) (Kuhn 1964).

Konstruktionismi nousi vallitsevaksi suuntaukseksi sosiaalitieteissä 1900-luvun viimeisen neljänneksen aikana. 1970-luvun lopulla muotoutuneeseen postmoderniin ajatteluun konstruktionismi on vaikuttanut voimakkaasti, ja ainakin kulttuuritieteissä näitä termejä voidaan pitää enemmän tai vähemmän synonyymeina. Konstruktionistisilla sosiaalitieteilijöillä on myös kiinnostusta psykoanalyysiin, ainakin mikäli heillä on tarvetta ihmismielen teoriaan (esim. Anthony Giddens ja Judith Butler). Evoluutioteoriasta he sen sijaan ovat pysyneet visusti erossa.

Oman erityismainintansa ansaitsee viime vuosikymmenien ehkä vaikutusvaltaisimman sosiaalitieteellinen ajattelija Michel Foucault. Hänen keskeinen ajatuksensa diskursseista on iskenyt läpi valtavalla voimalla sosiaalitieteissä, samoin kuin hänen uusi tulkintansa tiedon ja vallan suhteista: Foucault’n mielestä valta uudelleenrakentuu jatkuvasti ihmisten sosiaalisen toiminnan tuloksena, ja tieto – mukaan lukien tieteellinen tieto – on nykyaikana erityisen voimakkaasti sidoksissa vallan kurinalaistaviin muotoihin ja valtakamppailuihin. Foucault’n tiettyjä tosiasiaväitteitä (esim. seksuaalisuuteen tai hulluuden historiaan liittyen) voi kuitenkin periaatteessa testata empiirisen tutkimuksen avulla, mutta episteeminen konstruktionismi tarjoaa niille liukkaan ja ameebamaisen todellisuusselityksen, ettei siitä voi saada empiiristä otetta. Kvanttifysiikka Wolfgang Paulia mukaillen, konstruktionismi ei ole edes väärässä.

Vaikutusvaltaisen konstruktionistin, psykologi Kenneth Gergenin mukaan ihmisen minuuksella on sosiaalinen konstruktio, kaikki merkitykset ovat neuvoteltavissa julkisella areenalla, mikä tahansa yhteiskunnallinen muutos on periaatteessa mahdollinen ja tiede on ”runollista aktivismia”, joka muuttaa maailmaa kuvaamalla sitä uudelleen (Gergen 1999, s. 117). Todellisuus virtaa ja muuttuu eikä mitään pysyvää ole. Tämä voi rohkaista ihmisiäkin muuttamaan, hake-

maan uutta identiteettiä, olemaan spontaani ja avoin.

Gergenin ajattelu on esimerkki konstruktio-
nismien piirissä suhteellisen taajaan havaittavasta
moralistisesta virhepäätelmästä: maailman aja-
tellaan olevan sellainen, että se vastaa joitakin *a*
priori valittuja moraalisia ihanteita, tai se sallii
noiden ihanteiden vaivattoman toteuttamisen.
Joskus esiintyy jopa ajatus, että tutkimuksen tar-
koitus on kertoa tarinoita, joilla luullaan olevan
moraalisesti suotuisia vaikutuksia. Tämä piirre
konstruktio-
nismissa on artikkelimme kannal-
ta keskeinen, koska ihmiskuvakyselyyn sisältyi
juuri *episteemistä konstruktio-
nismia* mittaavia
osioita. Kahden muun mittaamamme ajattelu-
tavan – psykokulttuurisen freudilaisuuden ja
darwinismin – laajaa vaikutusta ja kannatusta
ei kukaan yleensä kiistä. Sen sijaan joskus voi
kuulla sanottavan, että eihän kukaan ajattele,
että tutkimus olisi tarinoiden keksimistä. Siksi
tämän ajattelutavan kohdalla on syytä lyhyesti
pysähtyä osoittamaan, että kyseessä on aidosti
olemassa oleva suuntaus. Seuraavassa on kaksi
esimerkkiä tutkijoiden näkemyksistä:

Sukupuolen tutkimus *kertoo tarinoitaan* monesta näkö-
kulmasta, ja *yhtä ydintä tai totuutta onkin mahdoton tuot-
taa esiin*. Mielestäni tällä hetkellä julkisessa keskustelussa
suosittu ”biologigeneettisdeterministinen” ajattelu (jossa
kaikki ilmiöt selitetään yhdestä, esimerkiksi geenien mää-
rittämästä näkökulmasta käsin) ei kaipaakaan rinnalleen sosiaa-
lisympäispsykologisdeterminististä ajattelua. On hedelmällisempää
tarkastella ilmiöitä avaamalla totuttuja ajatteluratoja ja anta-
malla tilaa laajemmalle ymmärrykselle, joka sallii myös sen,
että tulkinnot jäävät hieman auki eikä *tarinalla* ole selkää
loppua tai alkua. (Tolonen 2000, korostukset lisätty.)

Jollei se, mitä yliopistossa tehdään, ole totuuden paljasta-
mista, mitä se on? Voitaisiin hyvinkin sanoa, että kyse on
politiikasta. Yliopistossa tehdään politiikkaa sanan laajim-
massa merkityksessä: siellä muutetaan käsitteitä ja politi-
koidaan niillä käsitteillä, joissa oleva ihmisille näyttäytyy.
(Pulkkinen 2001, 48.)

Lainaukset ovat tältä vuosikymmeneltä, suo-
malaisen yhteiskuntatieteilijän kynästä ja jul-
kaistu kotimaisessa tiedelehdessä. Näyttää siltä,
että tutkijakunnan parissa esiintyy kannatusta
radikaalille episteemiselle konstruktio-
nismille, jossa tietoväitteitä arvioidaan poliittisen muu-
tostahdon ja tarkoituksenmukaisuuden näkö-
kulmasta, ei totuuden, näytön ja johdonmukai-

suuden perusteella. Jälkimmäisen lainauksen
kirjoittaja katsookin, että suuri osa nykyisestä
kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksesta edus-
taa pyrkimystä muuttaa maailmaa käsitepoliti-
ikan avulla (Pulkkinen 2001, 50).

Varsinkin vahvaan konstruktio-
nismiin sisäl-
tyy ”radikaalia kuvainraastamista”, mikä antaa
sille moraalipoliittisen aktivismin piirteitä. Aja-
tellaan, että osoittamalla vaikkapa sukupuoleen
tai rotuun liitetyt ”luonnolliset” ominaisuudet
sosiaalisesti rakennetuiksi voidaan kyseenalais-
taa syrjiviä tai sellaisina pidettyjä käsityksiä ja
käytäntöjä. Naamioiden paljastaminen ei ole tie-
tyn väitteen totuusarvon kritiikkiä vaan sen auk-
toriteetin heikentämistä siten, että väitteen pii-
lossa olevat tarkoitukset paljastetaan (Hacking
2000, s. 20). Naamioiden paljastaminen on
ollut perinteisesti käytössä marxilaisuudessa, ja
Nietzschen ”paljastavan psykologian” (*entlar-
vende Psychologie*) kautta myös freudilaisuus
omaksui saman strategian. Vastustajan ajatukset
paljastetaan vääriksi osoittamalla niiden todelli-
nen funktio, oli se sitten vallanhimo, neurootti-
sen konfliktin oire tai naisviha (Kivivuori 1996).

Tästä ulkotieteellisestä syystä konstruktio-
nismien voi katsoa vetoavan ihmisiin, joita innoit-
taa halu vastustaa pahoja ilmiöitä, kuten rasis-
mia, sovinismia, vapaata markkinataloutta ja
länsimaisen ihmis- ja maailmankuvan ylivaltaa.
Gergenille sosiaalikonstruktio-
nismi merkitsee
kin sekä sosiaalista teoriaa että yhteiskunnallista
käytäntöä (Gergen 2001, s. 2). Konstruktio-
nistit harjoittavat usein vasemmistolaisista
alustavan herruuden ja hegemonian kritiikkiä, mut-
ta toisaalta vasemmistolaiset tieteen tekijät eivät
välttämättä ole konstruktivistejä: 1990-luvun
tiedesodan käynnistänyt Alan Sokal on vasem-
mistoliberaali ja tieteen objektiivisuutta puo-
lustava fyysikko (Sokal 2008). Myös suurin osa
tunnetuista darwinistisista sosiobiologeista
sijoittuu poliittisella kartalla keskustasta vasem-
malle (Seegerstråle 2001).

*Kannattavatko nykyopiskelijat episteemistä
konstruktio-
nismia?*

Episteemisellä konstruktio-
nismilla tarkoitamme
siis käsitystä, jonka mukaan maailmaa kuvaa-

Taulukko 3. Episteemisen konstruktionismin kannatus yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa 2007–08. Täysin tai jokseenkin samaa mieltä olevia, % (N 665).

	Yht.	Miehet	Naiset
Yhteiskuntatieteiden tehtävä on innostaa ihmisiä yhteiskunnan muuttamiseen	57	54	58
Tutkimuksen tulokset on valittava niin, että ne innostavat myönteiseen toimintaan	8	11	7
Kaikki tutkimus on poliittista ja valtasuhteisiin sidottua	41	37	42
Sosiaalisia ilmiöitä pitää aina selittää muilla sosiaalisilla ilmiöillä, ei yksilöiden ominaisuuksilla	22	19	24
Yhteiskuntatieteilijän ei tarvitse huomioida sitä, mitä luonnontieteellisessä ihmistutkimuksessa tapahtuu	5	6	5
Yhteiskuntatieteiden kannattaa torjua biologia	5	6	4

vat tietoväitteet eivät ole olennaisessa vastavuussuhteessa todellisuuteen, niin että havait-sijasta riippumaton todellisuus rajoittaisi tosien kuvausten joukkoa. Hieman lievemmän versi-on muodostaa ajatus, että tutkijan näkökulma keskeisesti ”konstituoit” eli tuottaa tarkastelta-van kohteen. Kyselyn väittämät kuvasivat yleis-tä seuraus- ja tarkoituksenmukaisuusajattelua. Lisäksi liitimme mukaan osioita, joissa tehdään voimakkaita tieteenalojen välisiä tehtäväjakoja. Tieteenalajaot ovat itsessään sosiaalisia konstruktioita, jotka eivät vastaa todellisuudessa ole-via yksiselitteisiä niveliä tai rajoja. Siksi tieteen-alarajojen vartioinnin voidaan ajatella edustavan episteemistä konstruktionismia.

Yli puolet ihmiskuvakyselyyn vastanneista opiskelijoista näki käytännön seuraukset kes-keisenä yhteiskuntatieteen arvioinnin kriteeri-nä. 57 prosenttia näytteen opiskelijoista katsoi yhteiskuntatieteiden tehtävänä ihmisten innos-tamisen yhteiskunnan muuttamiseen. Taulukon toisena väittämänä oli ajatus, että tulokset olisi valittava niiden innostusvaikutuksen mukaan. Tällainen äärimmäinen poliittinen konstruktionismi ei saavuttanut laajaa tukea opiskelijoiden parissa. Alle kymmenesosa oli valmis kannat-tamaan tulosten ”valitsemista” innostavuuden nimessä. Opiskelijoiden kriittisyyttä suhteessa poliittiseen konstruktionismiin voidaan pitää tieteellisen rationalismin puolustuksena.

Ajatus, että kaikki tutkimus on poliittista ja valtasuhteisiin sidottua, saa verraten korkea kannatuksen – vaikkakin yli puolet opiskelijois-ta oli eri mieltä.

Noin joka viides katsoi, että sosiaalisia ilmi-

öitä olisi selitettävä vain muilla sosiaalisilla ilmi-öillä, ei yksilöiden ominaisuuksilla. Väite on keskeinen Emile Durkheimin (1982, 134) tun-netuissa sosiologian metodisäännöissä. Osion hyväksyntä olikin laajinta sosiaalitieteissä (30 %) ja sosiaalitieteiden sisäisessä vertailussa sosiolo-giassa (37 %). Näitäkin lukemia voidaan pitää yllättävän pieninä. Durkheimin ehdoton sosio-logismi ei saanut kovin laajaa kannatusta sosio-logian opiskelijoiden parissa. Biotieteiden peri-aatteellinen torjunta sai hyvin vähän kannatusta.

Opiskelijoiden lukeneisuus

Ihmiskuvakyselyssä opiskelijoilta kysyttiin myös, kuinka hyvin he tuntevat tiettyjen ajat-telijoiden käsityksiä. Kysymyspatterissa oli 18 nimeä. Nimet valittiin siten, että klassikkojen (Darwin, Freud, Marx, Nietzsche, ehkä myös Jung ja Westermarck) ohella loput nimet jakaan-tuisivat karkeasti kahteen osaan viimeaikaisten tiedesotien rintamalinjojen mukaisesti. Yhtääl-lä kysymyspatteriin laitettiin joukko tutkijoita, joiden kannat edustavat voimakasta sosiaalista ja episteemistä konstruktionismia (näkökulma-relativismia): Foucault, Butler, Derrida, Kriste-va, Lacan, Latour ja Haraway. Toiselta puolelta kysymyspatteriin laitettiin joukko ns. kolman-nen kulttuurin tunnettuja kirjoittajanimiä: Dawkins, Sokal, Pinker ja Trivers.

Taulukossa 4 on esitetty vastausten suorat jakaumat. Lomakkeessa nimet olivat aakkosjär-jestyksessä, mutta taulukossa ne on esitetty ”on lukenut” -sarakkeen mukaisessa järjestyksessä. Siten siitä käy ilmi, että luetelluista ajattelijoista

Freud on suomalaisille yhteiskuntatieteen opiskelijoille kaikkein luetuin. Heistä peräti 38 prosenttia on itse lukenut Freudia. Myös Jungin kipuaaminen hyvin korkealle on huomion arvoinen havainto. Hyvin lähellä Freudin tunnettuutta ovat Karl Marx, Friedrich Nietzsche ja Charles Darwin. On todennäköistä, että neljän kärkiajattelijan ryhmä selittyy toisaalta näiden ajattelijoiden sisällymisellä peruskoulun ja lukion opetusohjelmaan ja toisaalta heidän näkyvyyteensä lehtien kulttuurisivuilla. Ei ole yllättävää, että valtaosa yliopisto-opiskelijoista tuntee heidän ajatuksiaan. Freudin – ja Jungin – osalta taustalla lienee myös psykokulttuurin voimakas vaikutus suomalaisessa kulttuurissa ja erilaisissa kulttuuripiireissä.

Ranskalainen filosofi Michel Foucault eroaa tässä suhteessa näistä neljästä. Foucault'n nousu viidennelle sijalle selittyy keskeisesti sillä, että hänen teoksensa ovat hyvin vahvasti esillä yhteiskuntatieteellisissä yliopisto-opinnoissa, myös opintovaatimuksissa. Noin joka neljäs yhteiskuntatieteen opiskelija on lukenut Foucault'ta ja reilusti yli puolet tuntee hänen ajattelunsa sisältöä.

Vastauksia tulkittaessa on syytä huomioda, että kyselylomake sisälsi freudilaisuutta ja darwinismia koskevia väittämiä ennen tunnettuuskysymystä. Freudin ja Darwinin nimet olivat esiintyneet edeltävissä kysymyksissä. Näiden ajattelijoiden tunnettuus on siten voinut osin johtua itse kyselylomakkeen muodostamasta kontekstivaikutuksesta. Sen sijaan Marxia ei mainittu edeltävissä kysymyksissä. Tuloksia voidaan tulkita niinkin, että nimenomaan Marx nousee korkealle. Marxin jatkuva keskeinen rooli suomalaisen ylioppilaan yleissivistyksessä on syytä panna merkille, vaikka kyse olisikin pääosin peruskoulun ja lukion opetusohjelman vaikutuksesta ja toisaalta Marxin ”klassikkoosemasta”: häneen viitataan ja hänestä puhutaan mediassa. Vastauksia tulkittaessa on myös syytä arvella, etteivät opiskelijat ole aina välttämättä lukeneet ko. ajattelijoiden omia teoksia vaan ennemminkin näistä teoksista poimittuja suoria siteerauksia jossain muussa tekstissä (esim. kurssikirjoissa).

Taulukko 4. Ajattelijoiden tunnettuus yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden parissa 2007–08, % (N 665).

		Ei ole koskaan kuullut nimeä	Nimeltä tuttu ajattelija	Ei ole lukenut, mutta tuntee sisältöä	On lukenut
1	Freud	<0,5	4	58	38
2	Marx	<0,5	4	61	35
3	Nietzsche ¹	5	20	51	25
4	Darwin	1	2	73	24
5	Foucault	18	27	33	23
6	Jung	26	38	27	10
7	Butler	69	17	8	7
8	Westermarck	53	21	19	6
9	Kristeva	81	10	5	5
10	Dawkins	56	30	11	4
11	Derrida	67	21	9	3
12	Lacan	81	10	6	3
13	Latour	82	12	3	3
14	Haraway	83	12	3	3
15	Negri	89	8	2	1
16	Sokal	88	10	1	<0,5
17	Pinker	92	7	1	<0,5
18	de Mause	95	4	1	<0,5

1) Lisätty kesken lomakkeen kehitysvaiheen (N 444). Pyöristysten vuoksi rivien luvut eivät välttämättä summaudu sataan.

Opiskelijoita pyydettiin ilmoittamaan, kuka ajattelija oli eniten vaikuttanut heidän omaan ihmiskuvaansa. Lisäksi kysyttiin, kuka on tällä hetkellä oman tieteenalan puhutuim ajattelijana. Seuraavat ajattelijat mainittiin vähintään viisi kertaa omaan ihmiskuvaan vaikuttaneina: Darwin (31), Foucault (14), Freud (14), Marx (9), Butler (5). Seuraavia pidettiin puhutuimpina ajattelijoina omalla tieteenalalla: Foucault (8), Giddens (7), Bourdieu (5) ja Freud (5). Huomiota kiinnittää, että Darwin mainittiin selkeästi useimmiten omaan ajatteluun vaikuttaneena henkilönä. Myös Foucaultin vaikutus on varsin huomattava, koska tässä on kyseessä henkilö, jonka ajatteluun tutustutaan nimenomaan yliopistovaiheessa. Ja jälleen Freudin vahva asema pistää silmään.

Lopuksi

Ihmiskuvan historiallisuus

Ihmistä tutkivat tieteet ovat luonnontieteitä alttiimpia sosiokulttuurisille muutoksille, jopa muoti-ilmiöille. 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kehittynyt teollinen yhteiskunta vaikutti siihen, minkälaiseksi vaikkapa psykologia, antropologia ja sosiologia muotoutuivat. Vaikutus oli kuitenkin molemminpuolinen: näiden tieteenalojen kehittyminen vaikutti jossain määrin teollisuusyhteiskuntaan ja erityisesti sen ihmistä koskeviin oletuksiin, arvoihin ja odotuksiin – siis ihmiskuvaan. Evoluutioteorioita käytettiin yhteiskunnallisten ja rodullisten hierarkioiden, kilpailun (”olemassaolon taistelu”) ja naisten heikon aseman oikeuttamiseen, ja yhteiskunnalliset tarkoitusperät muokkasivat niin darwinistisia kuin lamarckistisia evoluutioteoreettisia selityksiä. Tämä näkyi niin rotuhygieniassa, rasismissa kuin bolševikkien tiedepoliitikassa (Degler 1991; Barkan 1992; Joravsky 1989).

Psykologi Svend Brinkmann kuvaa psykoanalyysia ja behaviorismia teollisuusyhteiskunnan psykologioiksi ja 1960-luvulla kehittyntä humanistista psykologiaa samoin kuin myöhempää sosiaalikonstruktivismia kultusyhteiskunnan psykologioiksi. Konstruktivistinen ihmiskuva rakentuu myönteiselle epävakaudelle (”kriisi on mahdollisuus”), uuden

ja epävarman syleilylle, merkitysten ja arvojen vaihtumiselle, ketterälle identiteetinvaihtopelille, sanalla sanoen sosiaaliselle todellisuudelle, jonka kuvasto rakentuu muuttuville ja jatkuvaa ylläpitoa vaativille verkostoille. Voimme muokata elämästämme halutunlaisen luomalla erilaisia tarinoita, joita eivät määrää historia, biologia tai traditiot. Episteeminen konstruktivismi vie tämän joustavuuden äärimmäisyyteen: sen mukaan tutkimustakaan ei rajoita ihmisen tahdosta ja toiveista riippumaton todellisuus. Konstruktivismia voi pitää ”käyttäjäystävällisenä” tulkintakehikkona, joka sallii lähes minikä tahansa todellisuuskäsitelmän. Niin kuin Foucault totesi, kun minuus kerran ei ole mitään annettua, meidän täytyy itse luoda itsemme kuin taideteos (Foucault 1984).

Darwinismilla on ollut konstruktivismiin nähden paljon vaikeampaa saada samanlaisia kulttuurista hyväksyntää huolimatta siitä, että sen vaikutus käyttäytymistieteisiin on voimistunut viime vuosikymmeninä. Evoluutiivisin termein ilmaistuna konstruktivismi on sopeutunut spesifeihin akateemisen sosiaalisen ympäristön vaatimuksiin paremmin kuin darwinismi, joka kukoistaa (luonnon)tieteellisessä ympäristössä muttei ainakaan vielä ilmeisesti vaikuta yliopistoväestön ihmiskuvaan samalla voimalla kuin konstruktivismi. Freudilaisuus ihmiskuvana näyttäisi puolestaan paistattelevan viime vuosisadan jälkipuoliskon hehkussa, jonka synnytti freudilaisuuden läpimurto sosiaali-tieteissä, hermeneuttisessa tekstintulkinnassa ja sanomalehtien kulttuuritoimituksissa.

Opiskelijoiden ihmiskuvat

Darwinin evoluutioteoria on laajalti hyväksyty yhteiskuntatieteen opiskelijoiden piirissä. Myös monet evoluutiopsykologista ihmiskuvaa mitanneet asenneväittämät saivat varsin laajaa hyväksyntää. Tämä saattoi johtua siitäkin, että opiskelijat tukevat ajattelua, joka korostaa ihmisten samanlaisuutta kaikkialla maailmassa.

Toisaalta sitä, että noin kuudesosa opiskelijoista suhtautui darwinismiin kielteisesti tai epäillen, voidaan pitää yllättävänä ja jopa hie-man huolestuttavana tuloksena. Tämä saattaa

heijastaa uskonnollisia motiiveja. On mahdollista, että evoluutioteoreettisen ihmistutkimuksen vastustus heijastaa tutkijayhteisössä paradigma- taistelua ja opiskelijayhteisössä uskonnollisuutta (vrt. Kivivuori 2007). Mikäli ihmiskuvia jatkossa tutkitaan kyselyiden avulla, niihin kannattaisi lisätä vastaajan uskonnollisuutta mittaava muuttaja.

Opiskelijoiden vastausten tarkastelu viittaa siihen, että freudilaisuus on yleisenä, ”tiedostamattoman” vaikutuksia koskevana kansandoktriinina edelleen varsin vahva. Tämä siitä huolimatta, etteivät yksittäiset freudilaisuuden väittämät, kuten vaikkapa pojan seksuaalinen himo äitiä kohtaan, saa laajaa kannatusta. Usko dynaamiseen tiedostamattomaan ja lapsuusdeterminismiin on kuitenkin yleinen, ja mahdollisesti hieman yleisempää naisten kuin miesten keskuudessa.

Viime vuosina tutkijoiden parissa on esiintynyt vahvaa episteemistä konstruktionismia eli tutkimuksen tulosten pitämistä ”kertomuksina”, joiden keskinäinen paremmuus ratkeaa yhteiskunnallisen tarkoituksenmukaisuuden kautta. Yhteiskuntatieteiden opiskelijat valtaosin torjuvat tällaisen radikaalin konstruktionismin. Sen sijaan he haluavat, että tutkimus on yhteiskunnallisesti relevanttia. Heidän paristaan ei löydy kannatusta ajatukselle, että yhteiskuntatieteiden kannattaisi torjua luonnontieteellisen ihmistutkimuksen tulokset.

Lukeneisuus

Freud on luetuin ajattelija yhteiskuntatieteen opiskelijoiden parissa. Tämä yllättävä havainto kuvanee psykokulttuurin vahvaa asemaa suomalaisessa kulttuurissa, mihin viittaa myös Jungin kaltaisen mystikon nousu korkealle sijalle. Lähes yhtä luettu kuin Freud on Marx. Marxin asemaa yhtenä yhteiskuntatieteellisen opiskelijan lukeneisuuden kivijalkana voi pitää yllättävän vahvana 2000-luvulla. Sekä Freud että Marx ovat ”klassikoita”, joita yhä luetaan, vaikka lukemisen motiivina voi olla silkka uteliaisuus. Mahdollisesti opiskelijat katsovat Marxin ja Freudin tuntemisen lisäävän heidän intellektuaalista painoarvoaan tai ”symbolista pää-

omaansa”. Foucault’n vahva asema opiskelijoiden lukeneisuudessa on huomion arvoinen. Siinä missä Freud, Marx ja Darwin kuuluvat eräänlaiseen ”lukiolukemistoon”, Foucault’hon pääsääntöisesti tutustutaan vasta yliopisto-opintojen yhteydessä. Aikamme yhteiskuntatieteellinen kasvatusihanne näyttäisi jossain määrin korostavan tieteen kritiikkiä ja näkökulmarelativismia. Ehkä yhteiskuntatieteen opiskelijat ovat darwinisteja yliopistosta huolimatta, mutta konstruktionisteja yliopiston ansiosta.

Jatkotutkimusten tarve

Ihmiskuvakyselymme on ollut luonteeltaan koe- tutkimus: halusimme arvioida, ovatko aatehistoriassamme erottuvat ihmiskuvat kuvattavissa opiskelijoille suunnatun pienimuotoisen kyselyn avulla. Näyttäisi siltä, että tämä on paitsi mahdollista myös hyödyllistä. Ihmiskuvia ja suuria paradigmoja koskevassa kriittisessä keskustelussa saattaa toisinaan tapahtua, että oman ajattelutavan kriitikoiden hegemoniaa ylikorostetaan. Niinpä konstruktionistit saattavat erheellisesti ajatella, että he ovat yhteiskuntatieteiden kentällä pieni vähemmistö. Vastaavasti tieteelliset realistit saattavat kuvitella olevansa järjen heiveröinen soihtu konstruktionismin ja mannermaisen obskurantismien yössä. Tällaiset yleistävät mielikuvat saavat oikeammat mittasuhteet, jos on käytettävissä tietoa ihmiskuvien kannatuksesta.

Tulevaisuudessa vastaava tai samankaltainen kysely kannattaisi tehdä systemaattisemman ja edustavaksi suunnitellun otannan avulla – sekä tietenkin valmiilla lomakkeella, jota ei muuteta prosessin aikana. Kenties tämä kirjoituksemme ja kokeilumme lisäävät kiinnostusta aiheeseen. Tulevat tutkijat voisivat vahvistaa tai kumota tutkimuksessamme esiin nousseita, kiinnostavilta vaikuttavia tuloksia. Jatkotutkimukset kannattaisi mahdollisuuksien mukaan ulottaa myös luonnontieteiden opiskelijoihin sekä tekniikan alan ja kauppatieteiden opiskelijoihin. Tätä puoltaa muun muassa aineistomme naisvaltaisuus. On mahdollista, että yhteiskuntatieteitä opiskelevat miehet ovat valikoituneempi ja vinompi näyte kaikista miehistä kuin naisten kohdalla on asian laita. Toisaalta hanketta voi-

taisiin laajentaa kohti Hietamäen (2007) aloittamaa tutkijoiden ihmiskuvan tutkimusta, mahdollisesti niin, että opiskelijoiden ja opettajien käsityksiä tutkittaisiin samalla lomakkeella.

Aatehistorialliselle tutkimukselle ihmiskuvakyselyt ovat hyödyllisiä, koska ne tuovat puutteineenkin esille ihmiskuvaan eri aikakausina vaikuttavia aate- ja oppivirtauksia. Olisi hyvin kiinnostavaa lukea vastaavan kyselyn tuloksista vaikkapa 30 vuoden takaa (jos sellainen olisi tehty) – tai 30 vuoden kuluttua!

Myös eri ihmiskuvien välisten suhteiden tarkastelu kannattaisi nostaa tutkimuskysymykseksi. Ei esimerkiksi voida sanoa, että (maltillinen) sosiaalinen konstruktionismi olisi ristiriidassa evoluutioteoreettisen ihmistutkimuksen kanssa, vaan pikemminkin nämä suuntaukset tukevat ja edellyttävät toisiaan (Barkow 2006, 25–26). Opiskelija, jonka ihmiskuva rakentuu molemmista aineksista, ei siten välttämättä ole epäjohton mukainen tai ”väärässä”. Sen sijaan episteemisen konstruktionismin ja tieteellisen maailmankuvan välillä on ilmeinen ristiriita.

Kyselyssä oli myös asenneväittäjä, ”yksityisesti suhtaudun biologisiin selityksiin myönteisemmin kuin uskallan muilla myöntää”. Väittämän taustalla oli aiempi havainto, että yhteiskuntatieteen piirissä evoluutioteoreettisen ihmistutkimuksen kannattajiin on kohdistunut epävirallista sosiaalista kontrollia alkaen ”vitsailusta” ja päätyen sosiaaliseen ostrakismiin (Kivivuori 2007). Tämä ilmiö voi johtaa omien käsitysten salaamiseen. Opiskelijoista 11 prosenttia ilmoitti suhtautuvansa biologisiin selityksiin myönteisemmin kuin uskalsi muille myöntää. Miehistä lähes kuudesosa (15 %) näyttää jossain määrin salaavan todellisuuden luonnetta koskevia näkemyksiään. Ilmiötä olisi syytä tutkia tarkemmin sekä laadullisesti että määrällisesti. On tiedeyhteisön kannalta haitallista, jos ihmiset eivät uskalla esittää todellisuuden luonnetta koskevia näkemyksiään. Se voi johtaa tosien väittämien tukahduttamiseen tai virheellisten käsitysten jatkumiseen, jos niitä ei uskalleta tuoda julkisen koetteluun piiriin.

Kirjallisuus

- Ahlman, Erik (1924). Piirteitä psykoanalyysin kehityksestä. *Valvoja-Aika*, 297–304.
- Barkan, Elazar (1992). *The Retreat of Scientific Racism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barkow, Jerome H. (2006). Introduction. Teoksessa Jerome H. Barkow (toim.): *Missing the Revolution. Darwinism for Social Scientists*. USA, Oxford University Press.
- Boggs, Carl (1999). *The Two Revolutions: Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism*. Cambridge, MA: South End Press
- Brinkmann, Svend (2008). Changing psychologies in the transition from industrial society to consumer society. *History of the Human Sciences*, 21:2, 85–110.
- Degler, Carl N. (1991). *In Search of Human Nature*, Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, Emile (1982). *The Rules of Sociological Method*. Free Press, New York.
- Foucault, Michel (1984). On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress, in P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader*. London: Penguin, 340–72.
- Gergen, Kenneth (1999). *An Invitation to Social Constructionism*. London: Sage.
- Gergen, Kenneth (2001). *Social Constructionism in Context*. London: Sage.
- Hacking, Ian (2000). *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press
- Hietamäki, Jorma (2007). Suomalaisen tiedeihmisten maailmankuvat ja -katsomukset. *Tieteessä tapahtuu* 6/2009, 23–32.
- Johansson, Per Magnus (2003). *Freudsin psykoanalyysi. Band III. Arvtagare i Sverige, del. 2*. Göteborg: Daidalos.
- Joravsky, David (1989). *Russian Psychology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kiljunen, Pentti ja Riikonen, Petri (2007). Ympäristö nousi ykköshuoleksi. *Tiede* 9/2007, 22–25.
- Kivivuori, Janne (1992). *Psykokulttuuri. Sosiologinen näkökulma arjen psykologisoitumisen prosessiin*. Tampere: Hanki ja Jää.
- Kivivuori, Janne (1996). *Psykopolitiikka. Paljastava psykologia suomalaisen yhteiskunnallisen keskustelun perinteinä*. Hämeenlinna: Hanki ja Jää.
- Kivivuori, Janne (1999a). *Psykokirkko. Psykokulttuuri, uskonto ja moderni yhteiskunta*. Helsinki: Hanki ja Jää -sarja, Gaudeamus.
- Kivivuori, Janne (1999b). Kaksi psykoanalyysin kriittikkoa. *Yhteiskuntapolitiikka* 64:3, 249–256.
- Kivivuori, Janne (2003). *Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin*. Tampere: Nemo.
- Kivivuori, Janne (2007). Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 72:2, 175–186.
- Kivivuori, Janne (2008). *Rikollisuuden syyt*. Helsinki: Nemo.
- Kontula, Osmo (2008). *Halu ja intohimo. Tietoa suomalaisesta seksistä*. Helsinki: WSOY 2008.
- Kuhn, Thomas (1964). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pietikäinen, Petteri (1998). Alitajunta ja evoluutio. *Tieteessä tapahtuu* 7/1998, 41–45.
- Pietikäinen, Petteri (2000). Psykokulttuurin kritiikki. *Tieteessä tapahtuu* 8/2000, 6–14.

- Pietikäinen, Petteri (2003). *Soul Man Meets the Blind Watchmaker: C.G. Jung and Neo-Darwinism, Psychoanalysis and History*, 5:2, 195–212.
- Pietikäinen, Petteri (2006). Suuri taikuri Freud. *Tieteessä tapahtuu* 6/2006, 49–57.
- Pietikäinen, Petteri (2007). *Alchemists of Human Nature: Psychological Utopianism in Gross, Jung, Reich and Fromm*. London: Pickering & Chatto.
- Pinker, Steven (1997). *How the Mind Works*. New York: W.W. Norton.
- Pinker, Steven (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. New York, Viking.
- Pulkkinen, Tuija (2001). Tieteen ja totuuden politiikka – feministinen teoria toimii. *Naistutkimus* 14:3, 48–50.
- Puolimatka, Tapio (2008). Evoluutioteoriaa on opetettava kriittisesti avoimella tavalla. *Helsingin Sanomat* 15.11.2008.
- Richards, Robert J. (1987). *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sarmaja, Heikki (1996). Ymmärrän kyllä, mutta mitä järkea tässä on? *Alkoholipolitiikka* 61:5–6, 360–80, 455–76.
- Sarmaja, Heikki (2002). Seksuaalisen häveliäisyyden alkuperä. *Yhteiskuntapolitiikka* 67:2, 105–21.
- Sarmaja, Heikki (2003). Ihmlajin perheenmuodostuksen evoluutiopsykologinen perusta *Yhteiskuntapolitiikka* 68:3, 223–43.
- Sarmaja, Heikki (2006). Kärsimys ja syntien sovitus. *Yhteiskuntapolitiikka* 71:4, 341–60.
- Segerstråle, Ullica (2001). *Defenders of the Truth. The Sociology Debate*. Oxford: Oxford University Press.
- Sokal, Alan (2008). *Beyond the Hoax: Science, Philosophy and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolonen, Tarja (2000). Sukupuoli-ilmiot ja totut ajattelutavat. Pääkirjoitus. *Nuorisotutkimus* 18:4.

Aineistokuvaus

Ihmiskuvallomakkeen kehittäminen alkoi tammikuussa 2007 ja päättyi huhtikuussa 2008. Lomakkeeseen tehtiin aineistonkeruun aikana muutoksia, joten osa tiedoista perustuu osa-aineistoihin. Aineistoa on kerätty yhteiskuntatieteellisen yliopisto-opetuksen yhteydessä. Kysely oli nimetön ja vapaaehtoinen.

Aineisto ei ole satunnaisotos, vaan harkinnanvarainen näyte, minkä vuoksi tilastollisia testejä tai luottamuvälejä ei ole tässä esitetty. Kyselyyn vastanneista 665 opiskelijasta 70 prosenttia oli naisia ja 29 prosenttia miehiä (1 % ei vastannut sukupuolta koskevaan kysymykseen). Suurimmat pääaineryhmät olivat oikeustiede (27 %), sosiaalitieteet (22 %) ja historia (17 %) muiden jakaantuessa laajalti eri yhteiskuntatieteisiin. Vastanneet jakaantuivat melko tasaisesti opiskelun keston mukaan: 29 prosenttia oli opiskellut korkeintaan vuoden, 30 prosenttia 1–2 vuotta, 26 prosenttia 3–4 vuotta ja 15 prosenttia yli 4 vuotta (1 % ei vastannut).

Väittämiin vastaamisessa oli neljä päävaihtoehtoa: täysin samaa mieltä, jokseenkin samaa mieltä, jokseenkin eri mieltä, täysin eri mieltä. Näiden lisäksi oli pienemmällä kirjaskoolla tarjottu mahdollisuutta ’en osaa sanoa’. Vastaajia pyydettiin arvioimaan, oliko väite tosi vai ei. Väittämäpattereita edelsi ohje: ”Muista, että tämä kysely ei ole ’tentti’. Tarkoitus ei ole, että pyrit kurssikirjojen, luentojen tai lukeneisuuteksi perusteella muistamaan ’oikean vastauksen’. Voit vastata kysymyksiin sen pohjalta, kuinka uskottavana pidät väitteen totuutta yleisen tietämyksesi ja elämäkokemuksesi nojalla. Valitse ’en osaa sanoa’ vain, jos sinulla ei kerta kaikkiaan ole mitään mielipidettä väittämään.”

Kirjoittajien lisäksi seuraavat henkilöt ovat keränneet aineistoa: Klaus Helkama, Seija Jalagin, Henry Oinas-Kukkonen, JP Roos, Anna Rotkirch, Laura Stark, Pertti Töttö, Lauri Varsta, Annukka Valkeapää sekä kaksi muuta yliopisto-opettajaa. Kiitämme lämpimästi kyselyyn vastanneita opiskelijoita ja aineistoa keränneitä opettajia, joista osa esitti myös hyödyllisiä kommentteja tämän kirjoituksen aiempaan versioon.

Janne Kivivuori on sosiologian dosentti ja Petteri Pietikäinen aate- ja oppihistorian dosentti Helsingin yliopistossa.